

نظام حقوقی مطلوب و حق بر حریم خصوصی در آفند سایبری شبکه‌های مجازی

امین حسنوند^۱

^۱ وکیل دادگستری و عضو کمیسیون پژوهش مرکز وکلای قوه قضائیه
amin_hasanvand@yahoo.com

چکیده

در قرن حاضر و در هزاره‌ی سوم با انقلاب تولید محتوا روبرو هستیم. طی چند دهه اخیر نهاد خانواده و نظام خویشاوندی متأثر از ورود موجی سهمگین و تحولاتی ژرف در دو سطح رسانه و شبکه‌های مجازی را تجربه کرده است. این پژوهش، گونه‌ی گفتمان حریم خصوصی افراد را در پهنای حقوق شهروندی مورد بررسی قرار می‌دهد تا با مقایسه ویژگی نظام حقوقی مطلوب، به شناسایی خطوط ناقض حریم خصوصی می‌پردازد. رساله حاضر باشد الهام از واژگان حقوق حریم خصوصی با مطالعه بیش از یکصد مرجع ورود درگاه مستند با روش توصیفی تحلیلی درصدد تفهیم و صیانت از حریم خصوصی افراد در هیاهوی آفات مخرب شبکه‌های مجازی در عصر سایبری است. بازبینی اسناد اخیر این پژوهش اعلان می‌دارد پیشرفت و توسعه یک جامعه در گرو استیفا از یک نظام مطلوب و قانون‌مدار در بستر مجازی است. باری سواد رسانه‌ای یکی از مباحث جذاب در حوزه ارتباطات و به عنوان یک اندیشه‌ی کلیدی مطرح است که در نتیجه آن افراد خود را به رسانه‌ها اعلان می‌نمایند تا معنای پیام‌هایی که با آنها مواجه می‌شوند تعبیر و تفسیر نمایند. باز الهام از مقدرات فوق، خاطرنشان میکنیم که یکی از مهم‌ترین اصول حقوق شهروندی، حفظ داده و اطلاعات کاربری در محیط سایبر است. از همین رو عدم دسترسی به اطلاعات شخصی و عدم سوء استفاده از آن از توجیهات بلیغ تقنینی حقوقی است که تفصیل آن را در پژوهش جاری مورد کنکاش قرار خواهیم داد.

کلمات کلیدی: حریم خصوصی، رسانه، سواد رسانه‌ای، شبکه‌های مجازی.

۱ مقدمه

حریم خصوصی که از مفاهیم مهم در حقوق مدرن می‌باشد را می‌توان یکی از بنیادی‌ترین و اساسی‌ترین حقوق اخلاقی تلقی کرد که با شخصیت انسان ارتباط تنگاتنگی دارد. نقض این حریم باعث ناامنی روانی و اجتماعی انسان‌ها از هر قشر و دوره‌ای می‌شود و می‌تواند پیامدهای جبران ناپذیری به همراه داشته باشد لذا حمایت از این حریم از ضرورت‌های جدید حقوقی می‌باشد که با توسعه فناوری‌های ارتباطی اهمیت بیشتری یافته است تا جایی که اسناد بین‌المللی هم متوجه این موضوع شده‌اند و موادی را به این مهم اختصاص داده‌اند.

لذا به نظر می‌رسد که علیرغم اهمیت این حق، به عنوان یک اصل تضمین شده در قوانین بسیاری از کشورها از جمله ایران هنوز جایگاه اصلی خود را پیدا نکرده است چرا که به صورت صریح و مشخص حمایت نشده بلکه به صورت ضمنی و در بطن سایر قواعد حقوقی ایران هرچند به صورت ناقص مورد حمایت قرار گرفته‌اند. وانگهی تنها منبعی که به طور صریح بر حمایت حریم خصوصی در نظام حقوقی ایران تاکید دارد «میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی» است که دولت ایران به آن ملحق شده است. در چنین وضعی علاوه بر این که تدوین قانون حمایت از حریم خصوصی برای خلأ قانونی در این باره ضرورت دارد. آگاهی دادن و اطلاع رسانی درباره مفاهیم و مصادیق آن و تجربیات سایر کشورها در زمینه حمایت از حق حریم خصوصی، مطالعه تطبیقی قلمرو دخالت دولت‌ها نسبت به حریم خصوصی افراد، سیاست کشورها در قبال ماهواره و اینترنت نیز می‌تواند تاثیر مهمی در مشخص شدن جایگاه این حق در روابط فردی و اجتماعی داشته باشد (میرزایی، امین و همکاران، ۱۳۹۹: ۵). امروزه تحولات عظیمی در تکنولوژی به وقوع پیوسته و شاهد انقلابات بزرگ در زمینه فناوری ارتباطات فراملی طی چند دهه اخیر بوده‌ایم. اینترنت علیرغم تمامی امکانات و اطلاع رسانی در عرصه بین المللی که برای ما به ارمغان آورده است ولی متأسفانه بعضی از افراد سودجو و فرصت طلب با فرا گرفتن مهارت و دانش لازم، راه‌های ورود به سیستم‌های کامپیوتری دولتی و خصوصی را به دست آورده که به موجب بروز مشکلات و خسارات فراوانی گردیده است و با توسعه و تحول اینترنت، در مقابل انقلاب عظیمی در ایجاد جرایم در سطح بین المللی به وجود آمده است لذا در بیشتر کشورهای دنیا جرایم اینترنتی به عنوان یک معضل حاد و بسیار مهم تلقی می‌گردد و دولت‌ها در صدد پیدا نمودن راه حل‌های مختلفی در جهت جلوگیری از وقوع آن می‌باشند (دوکوهکی، محمدرضا، ۱۳۹۶: ۳). در رساله جاری تلاش نگارنده بر این است که با شناسایی خطوط ناقص حریم خصوصی طرق تثبیت و تفهیم حریم خصوصی را تشریح و با بررسی قوانین ایران در زمینه حقوق مخاطب الگوریتم‌هایی به منظور بسط امنیت شبکه‌های مجازی را تجویز و تزییق نماید.

۲ طرح مطلب و بیان مسئله

در قرن حاضر اصطلاح «حقوق مخاطب» از جمله حقوقی است که به دلیل گسترش کمی و کیفی رسانه‌های گروهی در سال‌های اخیر مورد توجه صاحب‌نظران حوزه حقوق و رسانه قرار گرفته است. اهمیت این حقوق زمانی دو چندان می‌شود که نقض آن‌ها تبعات منفی بسیاری بر حیثیت و شخصیت افراد وارد می‌کند. از جمله این حقوق حق احترام به حریم خصوصی و حق تصحیح و پاسخگویی اشخاص می‌باشند. باری، یکی از مهم‌ترین و اصلی‌ترین مفاهیم در شبکه‌های اجتماعی «حریم خصوصی» است. علیرغم این که حفظ حریم خصوصی به عنوان یکی از پرکاربردترین حقوق برای هر فردی شناخته شده است هنوز صاحب‌نظران برجسته دنیا نتوانسته‌اند به تعریفی واحد به توافق برسند زیرا تعریف حریم خصوصی در جوامع مختلف، عواملی مثل فرهنگ و زمینه‌های اجتماعی و محیطی که شخص در آن قرار دارد وابسته است لذا گستردگی این مفهوم تا جایی است که گفته‌اند: «تمامی موارد حقوق بشر، جنبه‌ها و ابعادی از حریم خصوصی هستند». در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران توجه ویژه‌ای به حقوق و آزادی‌های فردی افراد قائل شده و برای صیانت از

احکام و مقررات خود، افزون بر ضمانت اجرای کیفری که در تمامی نظام‌های حقوقی متداول است از ثواب و عقاب نیز به عنوان ضمانت اجرای اخلاقی (مذهبی) بهره می‌برد. در عرصه بین الملل نیز حق حریم خصوصی در کنوانسیون‌ها و اسناد بین المللی و منطقه‌ای حقوق بشر پیش بینی شده است. میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی و کنوانسیون اروپایی حقوق بشر و همچنین اعلامیه جهانی حقوق بشر از جمله اسنادی هستند که این حق را مورد شناسایی قرار داده‌اند. در رساله جاری ضمن تشریح مبانی حریم خصوصی در صدد پاسخگویی به پرسش‌های ذیل است:

- در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران چه قوانین و سیاست‌هایی برای حفاظت از حریم خصوصی اطلاعات اجرا می‌شوند؟
- کدامین اصول زیربنای سیاست‌ها و قوانین مربوط به حفاظت از حریم خصوصی را تشکیل می‌دهند؟
- منظور از فرآیند تاثیرپذیری حریم خصوصی چیست؟

۳ پیشینه و مبانی نظری تحقیق

پذیرش و شناخت حریم خصوصی ریشه در تاریخ دارد. در قوانین حمورابی^۱ به این حق توجه شده چنین که: «اگر کسی دیوار منزل دیگری را سوراخ کند و وارد منزل غیر شود عامل را باید در جلو همان دیوار کشت و در همان دیوار مدفون سازند». سقراط نیز معتقد است که برای بشر حقوق مسلمی از قبیل آزادی قائل است پیروی کند. در آنچه که در این دیدگاه مربوط به حریم خصوصی است می‌توان به دو نکته اشاره کرد: ۱. آزادی‌های مسکن و مهاجرت ۲. آزادی فردی.

در انجیل و قوانین یهود نیز از این حق سخن به میان آمده است. دین اسلام نیز برای شان و منزلت انسان ارزش قائل شده و حریم خصوصی را به رسمیت شناخته است. برای مثال در آیات ۲۷ و ۲۸ سوره «نور» می‌خوانیم: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید به خانه‌هایی که خانه‌های شما نیست داخل شوید تا اجازه بگیرید و بر آن سلام گوئید. این برای شما بهتر است باشد که پند گیرید». آیه ۲۸ نیز در ادامه می‌فرماید: «و اگر کسی را نیافتید پس داخل آن مشوید تا به شما اجازه داده بشود و اگر به شما گفته شد برگردید، برگردید که آن برای شما سزاوارتر است و خدا به آنچه انجام می‌دهید داناست».

با سیری تطبیقی در تاریخ نظام حقوقی انگلستان رصد می‌کنیم که در سال ۱۳۶۱ میلادی یک قاضی انگلیسی حکم دستگیری کسانی را صادر کرد که دزدانه به خانه افراد سرک می‌کشیدند. در سال ۱۷۶۵ میلادی، لرد کامدن انگلیسی قانونی را وضع کرد که بر اساس آن برای مصادره یادداشت و مکتوبات افراد داشتن مجوز الزامی می‌باشد. در سال ۱۸۵۸ قانونی وضع شد که انتشار مسائل خصوصی را ممنوع کرد (اسدی، عباس، سلطانی سمیرمی، رسول، ۱۳۹۴: ۶۶).

^۱قدیمی‌ترین و کامل‌ترین قوانین مدنی است که مربوط به حدود چهار هزار سال پیش است که ضمن کاوش‌های باستان شناسی در شوش بین سال‌های ۱۸۹۹ - ۱۹۰۲ توسط گروه «Demargan» فرانسوی کشف شد.

بررسی اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نشانگر این است که عبارت «حریم خصوصی» در هیچ یک از اصول قانون اساسی به صراحت ذکر نشده است اما به طور کلی در مواردی حق بر حریم خصوصی در این قانون به رسمیت شناخته شده است که این حق را می‌توان در چند اصل مشاهده کرد. اصل ۲۲ قانون اساسی مقرر می‌دارد: «حیثیت جان، مال، حقوق، مسکن و شغل اشخاص از تعرض مصون است مگر در مواردی که قانون تجویز کند.» این اصل به وضوح از حریم خصوصی جسمانی، منازل و اماکن شخص حمایت می‌کند و از عبارت «حیثیت» در این اصل می‌توان به حمایت از اسرار شخص حکم کرد.

اصل ۲۳ قانون اساسی مقرر می‌دارد: «تفتیش عقاید ممنوع و هیچ کس را نمی‌توان به صرف داشتن عقیده‌ای مورد تعرض و مواخذه قرار داد». آزادی عقیده عبارت از این است که افراد بتوانند به انتخاب خود، در هر زمینه‌ای اشتغال ذهنی داشته باشند، خواه این اشتغال امری باطنی و درونی و خواه به صورت موضع گیری عمومی باشد یعنی آن که هر کس بتواند به دور از هر تحمیل و فشاری بیندیشد و بدون ترس باور خود را بیان نماید (چقامیرزا، ۱۳۹۵: ۳). امروزه در حوزه موضوع حریم خصوصی در فضای مجازی کتب، تقریرات و مقالات بسیاری تفصیل و منتشر شده است که دامنه مفهوم عنصر حریم خصوصی را گسترده و تحت الشعاع قرار داده است. یکی از مراجعی که عنصر حریم خصوصی را در بطن حقوق مخاطب مطبوعات مورد بحث و بررسی قرار داده است. کتاب «حقوق مخاطبان مطبوعات با تاکید بر حریم خصوصی و حق تصحیح و پاسخگویی» اثر دکتر عباس اسدی و رسول سلطانی سمیرمی است که در بخش اول مفهوم و ماهیت حقوق مخاطب را مطرح و در بخش دوم حریم خصوصی و حوزه‌های آن را به عنوان یک حق اساسی مورد کنکاش قرار داده است که برشی از مطالب کتاب فوق را در رساله حاضر گنجانیده‌ایم. در همین راستا کتاب‌هایی نظیر مسئولیت کیفری و تامین امنیت در فضای سایبر، امنیت در زندگی آنلاین، حریم خصوصی در فضای رسانه‌ای را به رشته تقریر درآورده‌اند. افزون بر مراجع فوق مقالاتی نیز در همین حوزه تقریر شده‌اند که مقاله «صیانت از حریم خصوصی در فضای مجازی بر اساس هنجارهای اسلامی» نوشته فهیمه سعید ساداتی قابل تامل و اشاره است.

۴ متدولوژی و روش‌شناسی تحقیق

تحقیق فرآیند رسیدن به سوال پژوهش است (سیابیدی، ۱۳۹۶: ۵). هدف از یک پژوهش، تحلیل پاسخ در ازای پژوهش مطرح است، علی القاعده با طرح موضوع تحقیق، فرآیند پژوهش رسماً آغاز و انتخاب موضوع مهم‌ترین مرحله تدوین فرآیند پژوهش است. روش پژوهش حاضر با توجه به اهداف توصیفی تحلیلی و در عین حال کتابخانه‌ای است. ابزار جمع آوری داده و اطلاعات در این پژوهش تمام اسناد چاپی اعم از کتب، دایرة المعارف، فرهنگ مجله، سالنامه، همایش‌های علمی و فنون چاپی نمایه شده در بانک اطلاعاتی، اینترنت و اینترانت است. پژوهش حاضر به منظور توصیف عینی و کیفی محتوای مفاهیم، به صورت نظام‌دار انجام می‌شود که قلمرو مطالعاتی آن با بهره گیری از بیش از یکصد مرجع و درگاه مستند نظیر کتب، مقالات و مجلات معتبر به تجزیه و تحلیل داده‌های حریم خصوصی در عصر سایبری می‌پردازد.

۵ مفهوم‌شناسی موضوعی حریم خصوصی

اصطلاح حریم خصوصی از ترجمه واژه لاتین privacy گرفته شده که به خلوت، پنهان داری، پوشیده داری، پوشیدگی، افتغا، محرمانه بودن، شخصی و خصوصی گفته می‌شود و در معنای خاص آن حریم خصوصی از فرهنگ اروپایی در فرهنگ‌های مختلف راه یافته است. حریم خصوصی در فارسی با تعبیرهای دیگری بیان شده که از جمله می‌توان به حریم شخصی، قلمرو شخصی، چهار دیواری اختیاری و حق خلوت هر فرد اشاره کرد که مقصود از تمامی آن‌ها همان حریم خصوصی است (عبدالصمدی، ۱۴۰۰: ۳).

از بین فهرست موضوعات حقوق بشر، شاید دشوارتر از همه تعریف «حریم خصوصی» باشد. در حقیقت، تعریف حریم خصوصی بستگی تام به فرهنگ و زمینه‌های اجتماعی و محیطی دارد. در بسیاری از کشورها این مفهوم با مقوله حفظ اطلاعات که حریم خصوصی را در معنای مدیریت اطلاعات شخصی تفسیر می‌کنند پیوند خورده و در هم ادغام شده است. «حریم خصوصی» یک مفهوم سیال است که امروزه مواردی از جمله آزادی وجدان و اندیشه، کنترل بر جسم خود، خلوت و تنهایی در منزل، کنترل بر اطلاعات شخصی، آزادی از نظارت‌های دیگران، حمایت از حیثیت و اعتبار خود و حمایت در برابر تفتیش‌ها و تجسس‌ها را شامل می‌شود. دشواری تعریف حریم خصوصی باعث شده است که بر حق نظریه پردازان هویت مستقلی برای حریم خصوصی قائل نشوند و حمایت از آنچه را که به حریم خصوصی موسوم شده است به دیگر حقوق تشبیه شده احاله دهند، بنابراین امروزه دو رویکرد مختلف در مورد هویت استقلالی حریم خصوصی وجود دارد: ۱- برخی صاحب نظران با نظری شکاکانه و انتقادی حق حریم خصوصی را مورد مطالعه قرار می‌دهند. مهم‌ترین ادعای این افراد آن است که حق مستقلی به نام حق حریم خصوصی وجود ندارد و حق مذکور، مفاد و موضوع تازه‌ای ندارد و مطلب خاصی هم نمی‌گوید زیرا می‌تواند هر امری که به عنوان امر خصوصی مورد حمایت حق حریم خصوصی قرار می‌گیرد در قالب دیگر تبع‌ها یا حق‌ها به ویژه حق مالکیت و حق امنیت و حق تمامیت جسمی جای داد. از این گروه به «تحول‌گرایان» یاد می‌شود. در فرانسه و آلمان و سایر کشورهای عضو خانواده «حقوق نوشته» این گرایش غلبه دارد. ۲- بسیاری از نظریه پردازان بر این باورند که حق حریم خصوصی مفهومی مستقل و جدا از سایر حقوق فردی است. این گرایش در انگلستان و آمریکا و سایر کشورهای عضو خانواده حقوقی «کامن لا» غلبه دارد. اینان تعاریف مختلفی از حریم خصوصی ارائه کرده‌اند که این تعاریف را می‌توان در شش دسته کلی آورد:

۱. حریم خصوصی عبارت است از حق بر تنها ماندن
۲. حریم خصوصی یعنی دسترسی محدود دیگران به انسان و توانایی ایجاد مانع در برابر دسترسی‌های ناخواسته و ناخوانده به انسان
۳. حریم خصوصی یعنی محرمانگی و پنهان ساختن برخی امور از دیگران
۴. حریم خصوصی یعنی کنترل بر اطلاعات شخصی
۵. حریم خصوصی یعنی حمایت از شخصیت و کرامت

۶. حریم خصوصی یعنی حق بر عالم صمیمیت و کرامت انسان‌ها

در توجیه تعاریف فوق باید قائل به این نظر بود که این تعاریف و برداشت‌ها برای افاده مفهوم حریم خصوصی به وسیله متوسل شده‌اند و برخی به هدف که بین این برداشت‌ها تداخل و هم‌پوشانی وجود دارد (اسدی، عباس، سلطانی سمیرمی، رسول، همان: ۶۶).

به عنوان یک اصل، برخورداری از حریم خصوصی حق آشکار و مسلم هر فردی به شمار می‌رود که داشتن مرز و محدوده در تمام ابعاد زندگی به مثابه یک فیلتر، رفتار و اعمال مورد پذیرش فرد را معین می‌کند لذا ارزش و احترام قائل شدن برای فرد در پرتو وجود حریم خصوصی شخصی امکان پذیر می‌شود. بنابراین چنانچه ارزش قائل شدن برای این حد و حدود کم رنگ شود ارزش، اعتبار و احترامی که دیگران نیز برای فرد قائل می‌باشد به تدریج کمرنگ شده و از بین می‌رود. بر همین اساس افرادی که برای حریم خود هیچ حد و مرزی را ترسیم ننموده‌اند برای حریم خصوصی دیگران نیز ارزش و احترامی قائل نمی‌باشند.

۶ ماهیت حریم خصوصی در نظم تطبیقی

الف. حق حریم خصوصی به عنوان یک حق بشری

حقوق بشر حقوقی هستند که انسان‌ها به صرف انسان بودن و صرف نظر از جنس و نژاد دارند. هدف از این حقوق، حمایت از شأن و کرامت انسان است. این حقوق بر خلاف حقوق طبیعی، ریشه الهی یا طبیعی نداشته و جنبه قراردادی دارند. حقوق بشر در سه مقوله یا نسل دسته بندی می‌شود که حق برخورداری از حریم خصوصی در مقوله مدنی و سیاسی قرار می‌گیرد. این حقوق در زمره حقوق منفی شناخته می‌شوند که تکلیف منفی بر عهده دولت قرار می‌دهند، دولت برای تحقق این حق علی‌الاصول لازم نیست کاری انجام دهد بلکه تکلیف دولت مانع نشدن در برابر اعمال این حق است.

ب. حق حریم خصوصی به عنوان یک حق اساسی

اهمیت حریم خصوصی به اندازه‌ای است که امروزه تقریباً تمام کشورها این حق را به گونه‌ای صریح یا ضمنی در قوانین اساسی خود پذیرفته‌اند و دست کم به حق قابل تعرض نبودن مسکن و خصوصی بودن ارتباطات اشاره کرده‌اند.

الگوریتم چندبُعدی حریم خصوصی

حریم خصوصی را می‌توان به چهار حوزه مجزا اما مرتبط با یکدیگر تقسیم کرد:

۱. حریم خصوصی اطلاعات^۲

عبارت است از حق اولیه افراد در محرمانه ماندن و جلوگیری از تحصیل، پردازش و انتشار داده‌های شخصی مربوط به ایشان مگر در موارد مصرح قانونی

²Information privacy

۲. حریم خصوصی ارتباطاتی^۳

حق اشخاص در امنیت و محرمانه باقی ماندن محتوای کلیه اشکال و صور مراسلات مربوط به آن. منظور از کلیه صور مراسلات امنیت پست‌های الکترونیکی را نیز شامل می‌شود.

۳. حریم خصوصی جسمانی^۴

حق اشخاص در حمایت و مصون از تعرض بودن تمامیت جسمانی و بدنی از جمله جنبه‌های مرتبط با سلامت جسمانی و روحی و همچنین مشخصات و خصوصیات محرمانه بدنی آن‌ها.

۴. حریم خصوصی مکانی^۵

که به اعمال مجموعه‌ای از محدودیت‌ها و نظارت‌ها در محیط کار و زندگی افراد و همچنین اماکن عمومی مربوط می‌شود. حریم مکانی معمولاً توسط نظارت ویدیویی و یا چک کردن هویت افراد، مورد تجاوز قرار می‌گیرد.

۷ توازن حریم خصوصی و آزادی بیان در فضای سایبر

آزادی بیان مستلزم آن است که هر گونه اطلاعات حائز نفع عمومی انتشار یابد اما حق حریم خصوصی ایجاب می‌کند که اطلاعات مربوط به زندگی خصوصی افراد برای دیگران افشا نشود. در نتیجه بین آزادی بیان و حق حریم خصوصی تعارض ایجاد می‌شود. در تعابیر چهارگانه که معمولاً در تدقیق حریم خصوصی به کار می‌رود دو تعبیر به طور خاص به موضوع اطلاعات شخصی به عنوان مصادیق حریم خصوصی دلالت دارند: نخست «حریم اطلاعات» که شامل تصویب قوانینی است که چگونگی دسترسی به اطلاعات شخصی نظیر اطلاعات مالی، پزشکی و دولتی افراد را تعیین می‌کند، دیگری «حریم ارتباطات» که به موضوع امنیت پست‌های الکترونیکی، تلفن‌ها، پست و سایر اشکال ارتباطات توجه دارد (اسدی، سلطانی، همان: ۷۳).

آزادی بیان و آزادی مطبوعات بسیار مربوط و وابسته به هم هستند و هر دو در بند ۱۹ اعلامیه جهانی حقوق بشر آمده‌اند که شرح داده شده است که هر فردی باید آزادی حفظ عقایدش را بدون دخالت داشته باشد و بتواند از طریق رسانه و بدون محدودیت، نظرات و اطلاعات را جست و جو و دریافت کند و از آن بهره‌مند شود. با ظهور رقابت‌های جدید رسانه‌ای، در توازن میان حریم خصوصی و آزادی بیان، چالش‌هایی به وجود آمد. رسانه جمعی با محو کردن مرز میان روزنامه نگاران و مخاطبان‌شان منجر به افزایش وسیع تولید کنندگان خبر شده است. تکنولوژی جدید کار انتشار بدون مرز و بی نام و نشان را سهولت بخشیده است. این پیشرفت‌ها چالش‌هایی را برای قانون رسانه به بار می‌آورد که مانع تعادل میان حریم خصوصی و آزادی بیان می‌شود (وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۹۳: ۱). باری، حریم خصوصی و حق بر آن یکی از محدودیت‌های فعالین حوزه رسانه محسوب می‌شود. این تعریف در مقابل آزادی بیان قرار می‌گیرد که قوانین و مقررات مدنی و کیفری در پی ایجاد توازن بین دو حق مذکور هستند.

عموماً حریم خصوصی در تقابل با آزادی بیان قرار می‌گیرد. آزادی بیان بر اصل آزادی اطلاعات استوار

³Communication privacy

⁴Bodily privacy

⁵Location privacy

است که متأسفانه قوانین و مقررات ایران در این موضوع مرزهای روشنی را تعیین نکرده اما غرب دو رویکرد متفاوت از آزادی اطلاعات دارد که عبارتند از: آزادی مطلق و آزادی محدود. در رویکرد آزادی محدود اطلاعات، حریم خصوصی به شکل تخصیصی از اصل آزادی اطلاع رسانی استثناء شده است. در حالت کلی آزادی اطلاعات دو بُعد اساسی دارد که عبارتست از آزادی اطلاعات و آزادی اطلاع رسانی. در همین راستا برای افراد، حق دسترسی به اطلاعات پیش بینی شده که به نوعی پیش نیاز بعد دوم آزادی اطلاع رسانی است. تعرض به حریم خصوصی اشخاص در فضای مجازی در مقایسه با فضای حقیقی، به دلیل ویژگی این فضا، سهل الوصول تر است. این تعرضات می‌توانند فرامرزی باشند چرا که اشخاص در اقصی نقاط جهان می‌توانند به طور همزمان در فضای سایبری فعالیت داشته و با فعالیت‌های خود، به حریم خصوصی دیگران لطمه وارد کنند. از بارزترین تعرضات فرامرزی می‌توان به اقدامات هکرها و سرقت اطلاعات اشخاص اشاره کرد. با حضور و ظهور شبکه‌های اجتماعی و حضور اشخاص در قالب کاربران شبکه‌های اجتماعی، هویت کاربران در آن شبکه‌ها به اشتراک گذاشته می‌شود و به نوعی حریم خصوصی آن‌ها بیش از پیش در معرض نقض و تعرض قرار می‌گیرد (مهر دوست، مریم، موسسه حقوقی اندیشه، ۱۳۹۸: ۱).

آزادی بیان و حریم خصوصی هر دو از بنیادی‌ترین حقوقی هستند که به طور مساوی در اعلامیه جهانی حقوق بشر در معاهده‌های بین‌المللی همچون کنوانسیون اروپایی حقوق بشر و در قانون اساسی بسیاری از کشورها نیز به رسمیت شناخته شده‌اند. اما ارتباط این دو به حق چگونه است؟

باور عمومی بر این است که این دو در تعارض با یکدیگر قرار گرفته‌اند. در بعضی موارد این تعارض اتفاق می‌افتد به خصوص هنگامی که روزنامه‌ای و یا وبلاگی در صدد افشای قسمتی از زندگی خصوصی یک فرد مشهور بر می‌آید مشخصاً زمانی که جزئیاتی از زندگی جنسی یک شخص برملا می‌شود جزئیاتی که فرد مشهور ترجیح می‌دهد فقط بین خودش و اندکی از دوستانش بماند اما در اغلب موارد حریم شخصی لازمه‌ی آزادی بیان است. دوستان و یا معشوقان نمی‌توانند به راحتی و بی‌دغدغه با یکدیگر حرف بزنند مگر اینکه اطمینان یابند که گفتگویشان توسط حکومت شنیده نخواهد شد و یا در رسانه‌های جمعی درز نخواهد کرد. اما چگونه می‌توان تضاد بین آزادی بیان و حریم خصوصی را حل کرد؟ در مواقع ایجاد تضاد قانون قادر نیست از هر دو محافظت کند و هیچ یک به طور کامل تحت حمایت قانون قرار نمی‌گیرد. اگرچه ترجیح حریم خصوصی در اولویت است (بارنت، اریک، آزادی بیان و حریم شخصی، ۱).

۸ حق بر حریم خصوصی در نظام حقوقی ایران

در نظام حقوقی ایران حریم خصوصی به صورت مشخص و مصرح مورد حمایت قرار نگرفته است بلکه در بطن قوانین برخی از مصادیق آن که در اصطلاح به حریم خصوصی معروف شده است مورد توجه مقنن قرار گرفته است. مبانی فقهی اسلامی نظام حقوقی ایران، قانون اساسی، قانون مجازات اسلامی، آیین دادرسی در امور کیفری و ... از جمله مقرراتی هستند که از برخی مصادیق حریم خصوصی حمایت کرده‌اند. مجموع احکام پیش بینی نشده در این مواد نشان می‌دهد که قانون‌گذار اولاً تمامی مصادیق حریم خصوصی را به نحوی که در حقوق کشورهای غربی مورد توجه می‌باشد مد نظر قرار نداده است، ثانیاً در قسمت‌هایی که

مورد حمایت قرار گرفته، حمایت‌های لازم و کافی به عمل نیامده و اساسی‌ترین بحث یعنی مسئولیت مدنی ناشی از نقض حریم خصوصی مغفول مانده است. با این اوصاف شاید صرفاً بتوان میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی که دولت ایران به آن ملحق شده است را تنها منبعی دانست که در نظام حقوقی ایران به طور صریح بر حمایت از حریم خصوصی در آن تاکید شده است (دفتر وکالت علی محسن زاده، بی‌تا). باری، فلسفه وجودی دستگاه قضا در هر کشوری الزام آحاد آن جامعه به رعایت و اجرا قانون و قانون پذیر کردن جامعه است. گرچه متولیان فرهنگ می‌بایست در جهت فرهنگی در قانون پذیر کردن آحاد جامعه تلاش نمایند (عامری: ۱۳۹۸: ۹). بررسی اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نشانگر این است که عبارت «حریم خصوصی» در هیچ یک از اصول قانون اساسی به صراحت ذکر نشده است اما به طور کلی در مواردی حق بر حریم خصوصی در این قانون به رسمیت شناخته شده است. این حق را می‌توان در چند اصل مشاهده کرد: اصل ۲۲ قانون اساسی مقرر می‌دارد: «حیثیت، جان، مال، حقوق، مسکن و شغل اشخاص از تعرض مصون است مگر در مواردی که قانون تجویز کند». این اصل به وضوح از حریم خصوصی، جسمانی، منازل و اماکن شخص حمایت می‌کند و از عبارت «حیثیت» در این اصل می‌توان به حمایت از اسرار شخص حکم کرد. در همین راستا اصل ۲۳ قانون اساسی مقرر می‌دارد: «تفتیش عقاید ممنوع و هیچ کس را نمی‌توان به صرف داشتن عقیده‌ای مورد تعرض و مواخذه قرار داد». آزادی عقیده عبارت از این است که افراد بتوانند به انتخاب خود، در هر زمینه‌ای اشتغال ذهنی داشته باشند خواه این اشتغال امری باطنی و درونی خواه به صورت موضع گیری عمومی باشد؛ یعنی آن که هر کس بتواند به دور از هر تحمیل و فشاری، بیندیشد و بدون ترس، باور خود را بیان نماید. با وجود آن که آزادی عقیده به عنوان یک حق طبیعی مسلم قابل درک است ولی دارای آنچنان تبعات فردی، اجتماعی، سیاسی، اخلاقی و ارزشی است که هم در عالم واقع، مواجهه به برخوردهای متفاوت است و هم اینکه در نظام‌های سیاسی و حقوقی برای انتظام آن تدابیری اتخاذ شده است (چقامیرزا، ۱۳۹۵: ۳).

امروزه در عصر فناوری اطلاعات و با توسعه فضای مجازی، حریم خصوصی بیش از هر زمان دیگری در خطر است و در این میان شبکه‌های اجتماعی از وضعیت ممتازی در باب اخذ، جمع آوری و استفاده از اطلاعات اشخاص در فضای مجازی برخوردارند. این شبکه‌ها با رصد کردن رفتار افراد در شبکه و افزودن این اطلاعات به بانک داده خود، مجموعه‌ای از اطلاعات را جمع آوری کرده و از طریق داده کاوی، پروفایل‌های شخصی برای اعضا می‌سازند که حاوی اطلاعات بسیار زیادی از زندگی خصوصی افراد است و به این ترتیب به حریم خصوصی تعداد بیشتری از مردم جهان وارد می‌شوند. لذا حساسیت نسبت به نقض حریم خصوصی در فضای دیجیتال در سطح بین المللی، منطقه‌ای و ملی ایجاد شده ولی هنوز مقررات کافی برای حفاظت مناسب از حریم خصوصی وجود ندارد که این فقر قانونی در نظام حقوقی ایران چشمگیرتر بوده و نیاز به تصویب مقررات حمایت کننده از حریم خصوصی احساس می‌شود (حیبی، حق بر حریم خصوصی در شبکه‌های اجتماعی: ۱).

۹ آفند سایبری شبکه‌های مجازی

مدت‌هاست که رسانه‌های اجتماعی، فقط ابزاری برای انتشار عکس‌های تعطیلات یا گربه خانگی کنار شومینه نیست. هر کس به رایانه یا تلفن هوشمند دسترسی داشته باشد به راحتی می‌تواند از ابزارها و اپلیکیشن‌های رسانه اجتماعی به عنوان سلاحی موثر در مناقشات و اختلافات استفاده کند به طوری که تعداد این افراد روز به روز در حال افزایش است. از این رو نهادهای نظامی و حاکمیتی باید به طور موثرتر استفاده دشمنان خود از رسانه اجتماعی باشند با حملات رسانه اجتماعی پیش رو مقابله کنند و از رسانه اجتماعی به عنوان سلاحی برای تحقق اهداف خود بهره بگیرند. آموختن فرآیند حملات تهاجمی در رسانه اجتماعی برای دامن زدن به شورش‌ها یا کنش‌های اجتماعی به صرف زمان چندانی نیاز ندارد اما خبره شدن در این کار، درست مانند دیگر راهبردها و تاکتیک‌های جنگی، نیازمند تلاش و مطالعه قابل توجهی است (مهدیان و همکاران، ۱۴۰۰: ۲). در عصر کنونی گسترش تکنولوژی‌های حوزه رسانه و افزایش داده‌های ارتباطی، رسانه را به ابزاری جنگی و نفوذی تبدیل کرده است که سلاحی قدرتمند در دست حاکمان سیاسی قرار می‌دهد. قدرتمندان عرصه سیاست با استفاده از این وسیله اهداف و منافع خود را پیگیری می‌کنند و بدون به راه انداختن جنگ‌های پیر سر و صدا به شکلی نرم و نامحسوس رقیبان خود را شکست می‌دهند. لذا اصطلاح «جنگ نرم» یک کلیدواژه شناخته شده در علوم سیاسی است که به درگیری‌های بدون آتش و خونریزی در بین حکومت‌ها اطلاق می‌شود. وسایل به کار رفته در جنگ نرم کاملاً با ابزارها و سلاح‌های جنگ سخت متفاوت است. رسانه‌ها به ویژه برنامه‌های کانال‌های خبری، فرهنگی و سیاسی به عنوان ابزار جنگ نرم مورد استفاده سیاستمداران، دولت‌ها و حتی ارتش‌های بزرگ جهان قرار می‌گیرند.

۱۰ نتیجه‌گیری

مشهور است جهان مجازی محیطی پایدار، ترکیبی و آنلاین مبتنی بر رایانه است که می‌تواند به صورت همزمان در دسترس میلیون‌ها نفر قرار گیرد که با فرآیند رشد هندسی خود مسائل مرتبط با زندگی انسان‌ها را به چالش طلبیده و مسائل جدی را در علوم موجود مطرح کرده که با تئوری‌ها، ایدئولوژی‌ها و دانش‌های قبل قابل پاسخگویی نیست و انگهی دسترسی به فضای مجازی پاکیزه و امن، تدوین قانون جامع با تلفیقی از تنقیح و تقنین را می‌طلبد؛ لهذا تاسیس یک نظام حقوقی مطلوب و قانون جامع اینترنت و فضای مجازی باید در فرآیند متشکل از تنقیح (تجمیع و بازنویسی قوانین قبلی در قالب قانون کلی) و تضمین شکل بگیرد تا از جامعیت رافع مشکلات برخوردار باشد. باری، نظامات حقوق ارتباطات و رسانه شامل نظام مالکیت و تاسیس، نظام مقررات گذاری و نظام جرم انگاری بیشتری است متعالی که با نقد و بررسی اجمالی نظامات برای رسانه‌های نوین اهمیت بازنگری در قوانین، مقررات و نظام حقوقی کشور را گوشزد می‌نماید.

لهذا با نگاهی به مسیر پر پیچ و خم و ناکام سال‌های اخیر، برای تدوین قانون جامع رسانه‌های همگانی کشورمان مفروض است که تحقق این آماج بدون استفاده از توان و نظرات کارشناسان و فعالان این حوزه‌ها دشوار و شاید غیرممکن باشد. تدوین نظام جامع حقوقی اینترنت و فضای مجازی نیز از این قاعده مستثنی نیست. در این زمینه باید تیمی فعال با حضور کارشناسان خبره و مدیران همه نهادهای دست اندرکار به عنوان

هیئت اندیشه‌ورز تشکیل شود. مرکز پژوهش‌های مجلس یا دبیرخانه شورای عالی فضای مجازی می‌توانند نقش هسته مرکزی را در فرآیند تدوین این نظام حقوقی جامع ایفا کنند اما حضور موثر سایر نهادهای مربوطه برای کارشناسانه‌تر شدن محتوای حاصل ضروری است علی‌حال نباید از توان فعالان بخش خصوصی این عرصه نیز غفلت شود چرا که مردمی‌تر بودن فرآیند مقررات‌گذاری ضمانت اجرای سند حقوقی حاصله را ارتقا خواهد بخشید. از نظر نگارنده پژوهش، بستر برخط فضای مجازی و متعلقات آن به مثابه شمشیری دو لبه برهنه و بزرگ است که سازنده یا کوبنده بودن آن بستگی به هنر مبارز و خط مشی سیاسیون حاکم دارد. در این ورطه به شدت حساس و شکننده، هر گونه افراط و تفریط از جانب سیاسیون و غیر متخصصین، کاشتن تخم جهالت و ظهور هیولا کرنش‌گر می‌باشد که خوراک و طعمش با تاختن در شبکه‌های مجازی و شکار نوجوانان و کاربران با حُسن نیت تامین می‌گردد. هر چقدر سیاست حقوقی و قضایی در عرصه مجازی و انتفاع از آن تخصصی و فارغ از نظرات خام و دیکتاتوری باشد این فضا، آسمان پرواز و سکوی تعامل و تکامل یک جامعه بالغ است. برعکس چنانچه سیاست و خط مشی حاکم بر این گُرسی، غیر تخصصی و قبيله‌ای باشد فضای مجازی به عنوان ابزاری توفنده و ویرانگر در استیلاء غول‌های مجازی دنیا خواهد بود.

سپاسگزاری

تشکر و سپاس بی پایان مخصوص خدایی است که بشر را آفریده و به او قدرت اندیشیدن داده و توانایی‌های بالقوه را در او به وجود آورد و او را امر به تلاش و کوشش نموده و راهنمایی را برای هدایت بشر فرستاده است. پس از ارادت خاضعانه در پیشگاه پروردگار، نگارنده پژوهش جاری، از کمال اهتمام و همفکری برگزارکنندگان کنفرانس فضای سایبر در دانشکدگان فارابی دانشگاه تهران که در پیشبرد اهداف در محیط پژوهش دلسوزانه سعه صدر به خرج دادند صمیمانه کمال تشکر و قدردانی را دارم.

مراجع

- [۱] اسدی، عباس، سلطانی سمیرمی، رسول، حقوق مخاطبان مطبوعات، نشر آوای نور، تهران، ۱۳۹۴.
- [۲] چقامیرزا، سونیا، جرم شناختی حریم خصوصی اماکن و اشخاص، نشر قانون یار، تهران، ۱۳۹۵.
- [۳] دوکوهگی، محمدرضا، بررسی جزایی جرایم رایانه‌ای و سایبری، نشر قانون یار، تهران، ۱۳۹۶.
- [۴] رضایی سیابیدی، راهکارهای مبارزه با جرائم اداری و فساد اقتصادی در سازمان‌های دولتی، نشر قانون یار، تهران، ۱۳۹۶.
- [۵] عامری، آرزو، جایگاه پلیس در پیشگیری از جرایم سایبری و اینترنتی، نشر قانون یار، تهران، ۱۳۹۸.
- [۶] عبدالمحمدی، محمد، گستردگی و محدودیت‌های حریم خصوصی، نشر آرمان ارشد، ۱۴۰۰.
- [۷] میرزایی، امین، آقابابائیان، اکبر، درایتی، حامد، حکومت و حریم خصوصی افراد، نشر قانون یار، تهران، ۱۳۹۹.
- [۸] حبیبی، همایون، حق بر حریم خصوصی در شبکه‌های اجتماعی، وزارت علوم، ۱۳۹۵.

- [۹] جایگاه حریم خصوصی در قوانین ایران و بین الملل، وب سایت دفتر علی محسن زاده، ۱۴۰۰/۰۳/۰۵، مشاهده شده در تاریخ ۱۴۰۱/۰۵/۱۹، قابل دسترسی در www.alimohsenzadeh.com.
- [۱۰] چالش های حریم خصوصی، آزادی بیان و آزادی مطبوعات، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سامانه شفاف سازی، ۱۳۹۳/۱۰/۱۳، مشاهده شده در تاریخ ۱۴۰۱/۰۵/۱۶ قابل دسترسی در www.cfoio.farhang.ir.
- [۱۱] نظام حقوقی جامع اینترنت و فضای مجازی کشور، وبسایت گرداب، بی تا، مشاهده شده در تاریخ ۱۴۰۱/۰۵/۱۷ قابل دسترسی در www.gerdab.ir.
- [۱۲] نظام حقوقی مجازی، وبسایت بیستا، بی تا، مشاهده شده در تاریخ ۱۴۰۱/۰۵/۱۸، قابل دسترسی در www.vista.ir.